

Юлія Батура

ГІД «ВІЛЬНЯ: ГАЛАСАМІ БЕЛАРУСКІХ ЖАНЧЫН»

Batura Yuliya

A Guide: “Vilnius Through Belarusian Women’s Voices”

The guide “Vilnius through Belarusian Women’s Voices” gives an opportunity to take a virtual walk in the footsteps of prominent Belarusian women: Ciotka and Zos’ka Veras. Accordingly, the first two parts of the guide contain general biographical information and personal stories that are told in connection with historical places and buildings of Vilnius. The third section familiarizes the reader with the poorly known Belarusian women’s association in Vilnius, one of the first in Western Belarus in interbellum time, and introduces places where its press organ was edited and printed. This type of concept was suggested as a response to the problem of the traditionalist vision of the cultural heritage of Belarusian Vilnius in line with the current trend to find new approaches to the interpretation of heritage, including its gender dimension. The guide can be considered as an attempt to show that Vilnius heritage can communicate with us through Belarusian women’s voices.

Keywords: Belarusian Vilnius, women’s routes and guide-books, gender dimension of heritage, Ciotka, Zos’ka Veras, journal “Zhanotskaya sprava”.

Прадмова

Гід «Вільня: галасамі беларускіх жанчын» – гэта гісторыі дзвюх выбітных беларусак Цёткі і Зоські Верас, а таксама жаночага аб’яднання, аднаго з першых у Заходняй Беларусі міжваеннага часу. Гісторыі, якія будуць расказаны ў сувязі з гістарычнымі месцамі Вільні, будынкамі, якія могуць размаўляць з намі і галасамі беларускіх жанчын.

Ідэя стварэння гіда нарадзілася два гады таму, калі жаданне сумясціць у курсавой працы неабходнасць вывучэння спадчыны і інтарэс да фемінісцкіх даследаванняў прывяло да майго навуковага кіраўніка Уладзіслава Іванова. Менавіта ён прапанаваў мне звярнуць увагу на беларускіх жанчын Вільні. Пошукі інфармацыі пра іх спадчыну пачаліся з гідаў, – напэўна, найбольш распаўсюджанага сродку інтэрпрэтацыі. Таму спачатку проста, а потым праз гендарныя акулеры былі перачытаны ўсе існуючыя гіды па беларускай спадчыне Вільні: «Вандроўкі па Вільні»¹ Лявона Луцкевіча, «Беларускія старонкі Вільні»² Кірыла Атаманчыка; два віртуальныя, апублікаваныя на вэб-сайце – «Страчаная сталіца»³ Кастуся Лашкевіча і «Беларуская Вільня»⁴ Аляксея Лапо. У выніку атрымалася, што жаночаму досведу ў гэтых тэкстах адведзена мінімальнае месца⁵. Паслядоўна ўзнікае пытанне: няўжо ў тых перыяды, што апісалі аўтары, жанчын не было? Ці іх унёсак, на погляд даследчыкаў, настолькі малы, што не заслужыў увагі? І калі адказ на апошняе – так, то чаму?

Вядома, што заканамернасці адбору аб'ектаў і постацяў для рэпрэзентацыі беларускай Вільні звязаныя з больш глабальнымі прычынамі маргіналізацыі жаночага. Аднак гендарныя пытанні сферы спадчыны пачалі задаваць нядаўна, таму і літаратуры па гэтай тэме няшмат, тым больш у руска-беларускамоўнай інтэлектуальнай прасторы. Гэта сведчыць пра актуальнасць праблемы, але робіць працу больш складанай, а рэзультаты эксперыментальнымі. Тым не менш тэксты заходніх даследчыкаў і даследчыц, у першую чаргу, адзначаюць, што гендар непасрэдна ўплывае на тое, што мы разумеем як спадчыну. Адсюль вынікае: гендарная нечулівасць у падыходзе да інтэрпрэтацыі спадчыны – гэта адлюстраванне патрыярхальнага ўплыву на інтэлектуальнае поле. Да таго ж узгаданыя катэгорыі гендара, спадчыны і інтэрпрэтацыі заўсёды ідуць разам з адносінамі ўлады і выкарыстоўваюцца для яе ўсталявання⁶. Па сутнасці, ад гэтага залежыць, напрыклад, што будзе лічыцца спадчынай, колькі жаночых постацяў мы ўбачым ў чарговым гідзе і як пра іх (не)раскажа экскурсавод. Інакш кажучы, інтэрпрэтацыя спадчыны не можа быць гендарна нейтральнай.

¹ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. Вільня: Выдавецтва Таварыства беларускай культуры ў Літве, 1998.

² Атаманчык, К. Беларускія старонкі Вільні. Вільня, 2012.

³ Лашкевіч, К. Страчаная Сталіца 2009 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://klashkevich.com/vilniaby/> Дата доступу: 23 студзеня 2017; 14:45.

⁴ Лапо, А. «Беларуская Вільня», сайт грамадска-культурніцкай кампаніі Беларусі «Будзьма беларусамі!», 2014 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://budzma.by/news/bn-iq48-i-pomidoroff-skyemili-na-trokh.html>> Дата доступу: 23 траўня 2017; 21:58.

⁵ Батура, Ю. Гендарная рэпрэзентацыя ў гідых па беларускай Вільні: курсавая праца. Вільня, 2017.

⁶ Shortliffe, S. Ellen. Gender and (World) Heritage: The Myth of a Gender Neutral Heritage. Master thesis, Brandenburg University of Technology Cottbus, 2008. P. 3.

Гэта вельмі парадаксальна, паколькі менавіта ў гідах інфармацыя нярэдка прэтэндуе на нейтральнасць, а на самай справе часта хавае мужчынскую перспектыву⁷. З іншага боку, гід можа быць як адлюстраваннем такой праблемы, так і сродкам яе вырашэння. Значыць, стварэнне новых альтэрнатыўных праектаў – гэта адзін са шляхоў да зменаў. Напрыклад, серыя гідаў «Women's Heritage Trail»⁸, створаных у ЗША ў другой палове XX ст., на базе асацыяцыі «National Women's studies Association»⁹ і арганізацыі «National Collaborative for Women's History Sites»¹⁰, у дыферэнцыялісцкіх традыцыях, уласцівых для Паўночнай Амерыкі, стварае жаночую гісторыю праз памятныя месцы, звязаныя з дзейнасцю амерыканак. Падобны інтэрпрэтацыйны праект – адна з першых спроб наўмыснага вяртання жаночых імёнаў у афіцыйныя наратыўныя кантэксты спадчыны.

Адпаведна, нястача месца жаночаму ў гідах па беларускай Вільні звязана з тым, што менавіта мужчына традыцыйна займае дамінантную пазіцыю ў фармаванні нацыянальнай дзяржаўнай памяці і міфа¹¹. Адзначу, што беларуская спадчына Вільні актыўна выкарыстоўваецца для канструявання альтэрнатыўнага нацыянальнага беларускага міфа, які звязаны не з Айчынай вайной, а з перыядам Вялікага Княства Літоўскага і нацыянальнага адраджэння ў пачатку XX ст. У гэты перыяд у Вільні існаваў альтэрнатыўны савецкаму гендарны праект, але і ён магчымасць аўтаноміі адхіляў, жанчыны ўсё роўна былі часткай, але ўжо не класа, а нацыі, ім была адведзена другасная роля. Варта дадаць, што тэма беларускай жаночай Вільні маргіналізавана яшчэ і на нацыянальным узроўні, што звязана з сучасным статусам беларусаў Літвы як нацыянальнай меншасці.

Узгаданая вышэй гіды па спадчыне амерыканак сталі для мяне натхненнем для вырашэння дадзенай праблемы, і я выкарыстоўвала прынцыпы іх складання. Яны, у сваю чаргу, уключаюць не толькі намінальную інвентарызацыю жаночых месцаў, але і альтэрнатыўныя наратыўныя формы, звяртанне да вуснай гісторыі, падключэнне розных тэматычных інтэрпрэтацыйных ліній. Дзесьці ў мяне гэта і атрымалася, але, напэўна, на пачатковым этапе значнымі з'яўляюцца любыя спробы рэвізаваць традыцыяналісцкае бачанне спадчыны. Як піша Сара Шортлайф: «Гэта карысна для мясцовых жыхароў, асабліва для жанчын, якія атрымліваюць павышанае пачуццё ўласнасці, датычнасці, прыналежнасці і адказнасці, але таксама робіць досвед узаемадзеяння і камунікацыі мужчын са спад-

⁷ Shortliffe, S. Ellen. Gender and (World) Heritage: The Myth of a Gender Neutral Heritage. P. 5.

⁸ Women Heritage Trail Official site [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.womensheritagetrail.org/>> Дата доступу: 2017; 12:38.

⁹ National Women's studies Association Official site [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.nwsa.org/>> Дата доступу: 2017; 12:30.

¹⁰ National Collaborative for Women's History Sites Official site [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.ncwhs.org/>> Дата доступу: 2017; 12:39.

¹¹ Гапава, А. Нацыя “паміж” і ў мары аб сваіх жанчынах // Over the wall (After the Fall: Post-Communist-Cultures Through the East-West Gaze). USA: Indiana University Press, 2004.

чынай больш разнастайным. Турысты ж пакідаюць месца з больш дакладным уяўленнем пра яго гісторыю і культуру»¹².

Спроба альтэрнатыўнага гіда

Найбольшая колькасць вядомых беларускіх жанчын, якія жылі ў Вільні, прыйшлася на першую палову ХХ ст., калі тут адбываліся вельмі знакавыя падзеі для беларускай гісторыі, грамадска-культурная дзейнасць дасягнула піка, адбыўся працэс будавання нацыі. Як бы я ні хацела, пра ўсіх адразу напісаць немагчыма, таму я спынілася на дзвюх з найбольш знакамітых беларусках: Цётцы (Алаіза Сцяпанаўна Пашкевіч) і Зосьцы Верас (Людвіка Войцік). Я прапаную ісці па іх жыццёвым шляху і наведваць мясціны Вільні, дзе яны часта бывалі, жылі і працавалі. Увагі, на мой погляд, заслугоўвае і менш вядомае, але не менш важнае па сутнасці Аб'яднанне беларускіх жанчын імя Алаізы Пашкевіч (Цёткі) і яго друкаваны орган – часопіс «Жаноцкая справа», якія па праву лічацца аднымі з першых праяваў несавецкага жаночага руху ў Заходняй Беларусі міжваеннага перыяду.

Частка 1. Цётка



Ілюстрацыя 1. Цётка.

Тое, што Цётка вельмі вядомая і публічная жаночая постаць, – гэта, на жаль, хутчэй выключэнне, чым правіла. Зрэшты, нягледзячы на знакамітасць яе творчасці, імя Цёткі часам не асацыюецца з беларускай спадчынай Вільні. Паэтка і рэвалюцыянерка, педагогіня і пісьменніца пражыла тут нямала, хаця не раз была вымушана пакінуць родныя мясціны. Яна стаяла ля вытокаў фарміравання беларускай нацыі, да таго ж была адной з першай змагагарак за паляпшэнне статусу беларускіх жанчын, што, няма сумневу, было матывавана перашкодамі асабістага жыццёвага досведу.

Нарадзілася Алаіза Сцяпанаўна Пашкевіч, вядомая пад псеўданімам Цёткі, у 1876 г. у в. Пешчын (Гродзенская во-

бласць), у сям'і шляхецкага паходжання. Дзяцінства яна правяла спачатку на выхаванні ў бабкі Ягасі ў фальварку Тэрэсін, а потым у в. Стары Двор, разам

¹² Shortliffe, S. Ellen. Gender and (World) Heritage: The Myth of a Gender Neutral Heritage. P. 8.

з бацькамі, сёстрамі і братамі. Бабка Ягася зацікавіла дзяўчынку мясцовым фальклорам, краявіды родных мясцін яшчэ доўга натхнялі паэтку і пісьменніцу, але рашучай была магчымасць бачыць вельмі блізка, як жывуць сяляне, якіх часта наймаў яе бацька. Пра гэта Цётка не толькі напіша, але і прысвяціць усё сваё жыццё пошукам шляхоў да зменаў¹³.

Хатняя адукацыя дазволіла бацькам заўважыць здольнасць Алаізы да навук, таму вырашылі, што яна будзе працягваць навучанне ў Вільні, а дакладней, у жаночай гімназіі В.М. Прозаравай (будынак знаходзіцца па адрасе: Якшта, 9 (Jakšto g., 9), недалёка ад Лукішскай плошчы)¹⁴. У 1892 г. разам з братам Войцахам Алаіза паехала да сястры Марыі ў Вільню (там яна жыла ўжо з мужам), каб даведацца пра праграмы



Ілюстрацыя 2. Гімназія імя В.М. Прозаравай.
Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

жаночай адукацыі і асвоіцца з неабходным для экзаменаў мінімумам ведаў¹⁵. Трэба адзначыць, што адукацыя жанчын у той час была ў руках прыватных ініцыятываў, а з боку дзяржавы ў юрыдычным плане было нямаła абмяжоўваючых мер, як, напрыклад, неабходнасць мець афіцыйны дазвол бацькі на навучэнне і «права валодання» альбо пасведчанне аб здольнасці аплаціць увесь курс навучання ў гімназіі. Пашкевічы ж хаця юрыдычна мелі шляхецкае паходжанне, але іх эканамічны статус быў сярэднясялянскі, што магло выклікаць сумневы наконт фінансавых магчымасцяў. Каб гэтага пазбегнуць, Алаіза набыла такую вопратку, якая ў канцылярыі гімназіі не будзе выклікаць ніякіх падазрэнняў¹⁶. Напэўна, хісткасць шляхецкай перавагі паступова спрыяла варожаму пачуццю ў дачыненні да іншых «паноў», з якімі яна бачыла класавую прорву.

Экзамены Алаіза здала паспяхова, усе канцылярскія патрабаванні выканала і ў 1897 г. была залічана ў 4-ы клас. Грошай, якія дасылаў бацька, не хапала, таму дзяўчына, каб забяспечыць сябе і сястру хлебам, як магла падпрацоўвала:

¹³ Арабей, Л. Цётка (Алаіза Пашкевіч). Мінск, 1956. С. 13.

¹⁴ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. С. 45.

¹⁵ Арабей, Л. Цётка (Алаіза Пашкевіч). С. 13.

¹⁶ Тамсама. С. 13.

рэпетытарствам, шыццём. Яе сяброўка, беларуская мастацтвазнаўца, педагогіня Юліана Вітан-Дубейкаўская, піша ў сваіх успамінах:

«... Раз у гімназіі паўстаў вялікі перапалох. Ал. Пашкевіч, вучаніца 7-ай клясы, абамлела ў часе лекцыі, і школьная лекарка прызнала, што яна гэтак аслабела ад недаядання. Памятаю, мая сястра са сьлязьмі апавядала ў хаце, што Ал. Пашкевіч гэтак бедная, што на яду не хапае, але яна вельмі амбітная й ня хоча прыймаць помачы. Мая маці сказала тады мне: “Я буду даваць табе булкі на дваіх, а ты кладзі ў яе столік, калі яе няма ў клясе”. Мне гэта рабіла асаблівую прыемнасьць – прыходзіць у клясу сястры й класьці непрыкметна булкі ў пюпітр Ал. Пашкевіч. Яна спачатку пыталася ў клясе, хто гэта палажыў свае булкі ў ейны пюпітр, аднак віноўніца не адклікалася, і клясовая дама супакоіла яе, што гэта, мусіць, падарак. Гэтак мы рабілі да сканчэньня гімназіі. З часам Ал. Пашкевіч можа й зацеміла, што гэта мы аб яе дбаем, але нічога не казала й сьнедала разам з усімі ў сталюўцы...»¹⁷.

Праз некаторы час і кіраўніцтва пачало рупіцца пра курсістку Алаізу, і за добрую і старанную вучобу ёй была прызначана стыпендыя.

У Вільні Алаіза ўпершыню пачула дыягназ «хворая на сухоты», які суправаджаў яе ўсё далейшае жыццё. Пагаршэньне здароў'я, недахоп фінансаў прымусілі дзяўчыну на некаторы час спыніць навучанне і з'ехаць у вёску¹⁸. У 1901 г. А. Пашкевіч паспяхова скончыла 7 класаў гімназіі Прозаравай і атрымала пасведчанне на званне хатняй настаўніцы арыфметыкі. Варта дадаць, што ў адным будынку з гімназіяй знаходзіўся чыгуначны клуб, у якім праходзілі адны з першых збораў працоўных. З дзейнасцю клуба Алаіза была знаёма, і гэта, напэўна, паўплывала на яе палітычныя погляды. У міжваенны час на месцы гімназіі знаходзілася адзіная ў Вільні літоўская гімназія. Пасля Другой сусветнай вайны быў усталяваны тэатр (Vaidilos Teatras), які нядаўна аднавілі¹⁹.

Але будучай паэтцы атрыманых ведаў было недастаткова, і ў 1902 г. яна вырашае паехаць на два гады ў Пецяярбург, дзе паступае на вышэйшыя адукацыйныя курсы П. Лесгафта. Алаіза апынулася ў асяроддзі прагрэсіўна настроенай моладзі і пачала актыўна ўдзельнічаць у падзеях рэвалюцыйнага руху, што толькі падмацоўвала яе грамадзянскую пазіцыю. У Пецяярбурзе нарадзіліся першыя літаратурныя творы: «Мужык не змяніўся», «Музыкант беларускі»,

¹⁷ Вітан-Дубейкаўская, Ю.М. Cor ardens: успаміны пра Цётку – Алаізу Пашкевічанку-Кайрыс / Ю. Вітан-Дубейкаўская. З маіх успамінаў пра Цётку // На суд гісторыі: успаміны, дыялогі: зборнік / укладанне, прадмова і звесткі пра аўтараў Б.І. Сачанкі. Мінск, 1994. С. 6–23.

¹⁸ Арабей, Л. Цётка (Алаіза Пашкевіч). С. 14.

¹⁹ Афіцыйны сайт Vaidilos teatras A. Jakšto gatvės 9 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.jaksto9.lt/apie-mus> Дата доступу: 5 сакавіка 2017; 18:35.

«Нямаш, але будзе» і інш. Алаіза Пашкевіч, як падаецца, тады зразумела, што рух працоўных у Вільні – гэта тэндэнцыя не выпадковая і не лакальная. Паэтка здала экстарнам экзамен за поўны курс пецяярбургскай Аляксандраўскай жаночай гімназіі, але курсы П. Лесгафта так і не скончыла²⁰.

У 1904 г. А. Пашкевіч вяртаецца ў Вільню і далучаецца да працы арганізацыі Беларускай Рэвалюцыйнай Грамада. Паколькі яна сама сутыкнулася з абмежаваннямі для жанчын, бачыла цяжкасць жыцця працоўных сялянак, таму і распачала работу сярод іх: арганізоўвала гурткі, паседжанні, каб абудзіць у іх ідэйныя імкненні, хаця б да адукацыі. Была беларускай дэлегаткай у з’ездзе жанчын 1905 г. у Маскве, дзе нагадала пра неабходнасць для беларусаў барацьбы не толькі з капіталістычным і сямейным, але і нацыянальным гнётам²¹.

Пасля вяртання паэтка пачала працаваць фельчаркай у псіхіятрычнай бальніцы Новай Вілейкі. Тады гэта быў асобны горад, а сёння раён Вільні, сучасная назва якому Новая Вільня (літ. Naujoji Vilnia). Ёсць

меркаванні, што і жыла паэтка на тэрыторыі бальніцы ў адным з драўляных будынкаў барачнага тыпу, прызначаных для персаналу²². Гэта бальніца ёсць і цяпер, у 10 км ад цэнтра Вільні, а пачала яна дзейнічаць з 1903 г. і была адной з буйнейшых у Расейскай імперыі²³. Перыяд працы ў лячэбніцы лічыцца най-



Ілюстрацыя 3. Псіхіятрычная бальніца ў Новай Вілейцы.

Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

²⁰ Коўтун, В. Беларускі знак Цёткі: да 125-годдзя з дня нараджэння. Часопіс «Наша вера», 2(16)/2001 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.womensheritagetrail.org/>> Дата доступу: 5 сакавіка 2017, 18:35.

²¹ Арабей, Л. Цётка (Алаіза Пашкевіч).

²² Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні.

²³ Афіцыйны сайт Літоўскай рэспубліканскай псіхіятрычнай бальніцы [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.rvpl.lt/index.php/en/about-us>> Дата доступу: 5 сакавіка 2017, 18:35.

больш інтэнсіўным у рэвалюцыйнай дзейнасці А. Пашкевіч. Менавіта тады яна пачала выкарыстоўваць псеўданім Цётка, у тыя часы гэта была традыцыйная форма звароту да простага жанчыны ў процівагу яе юрыдычнаму тытулу пані.

У публікацыях, прысвечаных падпольным палітычным партыям, магчыма было знайсці наступныя радкі, якія сведчаць аб яе папулярнасці ў Вільні і акаліцах: «У 1905 годзе ў Вільні йшла грамадоўская работа ў рабочых масах. Асабліва ў падмястовым у прамысловым цэнтры Новай Вілейкі. Тут працу вяла Цётка. Яна выступала на мітынгх заўсёды па-беларуску і яе выступленні выклікалі гарачы спогад... Цётку ведалі ў Вільні ўсе. Асабліва ведамыя былі пісанья ёю “на злобу дня” рэвалюцыйныя вершы, якія бадай ці ня ўся рабочая Вільня ведала напамяць. “Хрэст на свабоду” друкаваўся ў дзясятках тысячаў асобнікаў ня толькі Беларускай Рэвалюцыйнай Грамадой, але і літоўскімі сацыял-дэмакратамі ды Польскай Сацыялістычнай Партыяй»²⁴. У Новай Вілейцы была створана арганізацыя, якая агітавала насельніцтва ўзняцца на барацьбу супраць царызму. У лячэбніцы была нават арганізавана баявая дружина, узброеная нелегальным шляхам. Цётка друкавала і распаўсюджвала рэвалюцыйныя пракламацыі, удзельнічала ў закрыцці фабрыкі, узначальвала дэманстрацыі і заклікала да непадпарадкавання ўладам. Адна з вуліц Новай Вілейкі названа ў гонар Алаізы Пашкевіч.

Наступным прыпынкам нашай віртуальнай вандроўкі магла быць кватэра Цёткі ў Сніпішках, дзе часам адбываліся канспірацыйныя сходкі БРГ. Яна знаходзілася на былой Хівінскай вуліцы, цяпер Гедрэйчу (Giedraičių g.) у адным з сарака нумароў. На жаль, зараз яго немагчыма знайсці, бо шмат дамоў на гэтай вуліцы ўжо знесена, а на іх месцы пабудаваны новыя²⁵.

За свае дзеянні Цётка атрымлівала пагрозы з боку паліцыі, таму яна пачала планаваць перезд у Львоў, дзе жыў яе віленскі знаёмы ўкраінец Іларыён Свянціцкі. Калі ў снежні 1905 г. у лячэбніцы пачаліся арышты, Цётцы, без грошай і ў вялікай спешцы, удалося ўцячы ад рук жандармаў. З дапамогай І. Свянціцкага яна была залічана вольнай слухачкай на філасофскі факультэт Львоўскага ўніверсітэта, статус паўнапраўнай студэнткі быў немагчымы з-за вышукаў у Вільні. Цікава, што свае першыя зборнікі «Хрэст на свабоду» і «Скрыпка беларуская» яна выдала ў мястэчку Жоўклы, каля Львова, у манастырскай тыпаграфіі. На першы погляд, дзіўна, бо змест вершаў быў вельмі далёкі ад рэлігійнага, але Цётка змагла ўпеўніць манахаў друкарні, якія мелі беларускае паходжанне, у вартасці працы²⁶.

Акрамя гэтага, Цётка актыўна вывучала матэрыялы па гісторыі беларускага народа, фальклор, хацела наладзіць выданне кніг для беларускіх сялян. Але сумленняя праца і вучоба зноў падарвалі яе здароўе, і Цётка, у згодзе з па-

²⁴ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. С. 70.

²⁵ Тамсама. С. 72.

²⁶ Арабей, Л. Цётка (Алаіза Пашкевіч). С. 14.

радай доктара, выязджае дыхаць горным паветрам у Закапанэ ў 1907 г. Вельмі хутка Цётка сустракае тут сваіх знаёмых: Вітаўта Чыжа, Барыса Вігілёва і інш. Наведаў яе і будучы муж Сцяпонас Кайрыс, які потым пісаў: «Па дарозе назад у Літву я завярнуў у Закапанэ. У Закапанэ, у гуральскай хаціне, знайшоў хворую на лёгкія Цётку – як заўсёды жвавую, чуйную на падзеі і найменш дбайную пра сябе. Працэс у лёгкіх толькі пачынаўся, аднак для залячэння яго канечнымі былі чыстае горнае паветра, як найбольш сонца ды магчыма лепшая яда. Пра гэта, аднак, Цётка і ў Закапанэ найменш рупілася. Засталася там на ўсё лета»²⁷. У той час у Закапанэ лячыў сухоты і літоўскі паэт Йонас Білюнас. З ім і яго жонкай Юліяй Матвееўнай у Цёткі склаліся цёплыя сяброўскія адносіны. Смерць сябра далася вельмі цяжка Цётцы, але горш было яго жонцы Юліі. Здаецца, менавіта таму Цётка паклікала яе ў вандроўку па Італіі, пра што яна ўспамінае: «Жылі мы ў прыватных пакойчыках, пераязджаючы з горада ў горад – Рым, Венецыя, Фларэнцыя. Харчаваліся кепска, але не прапускалі ніводнага канцэрта, абышлі ўсе музеі, галерэі, і гэтыя два тыдні праляцелі хутка»²⁸. Напэўна, Цётка ўсё сваё жыццё аддавала перавагу ежы для духа, чым для цела, рабіла ўсё, каб падтрымаць блізкіх.

У 1908–1909 гг. пісьменніца жыве ў Кракаве, актыўна ўдзельнічае ў яго культурным жыцці. Залічваецца ў Ягелонскі ўніверсітэт, зноў вольнай слухачкай. Але нават за мяжой яна падтрымлівала цесную сувязь з Вільняй, прыязджала туды і стала адной з пачынальніц першага выдання на беларускай мове, газеты «Наша Доля», органа партыі Беларуска-Сацыялістычная Грамада. Сучасны адрас першай рэдакцыі – Віленская, 21 (Vilniaus g., 21)²⁹. А калі потым з’явілася «Наша Ніва», яна дасылала туды вершы, карэспандэнцыю, прапановы. Менавіта яна прапанавала стварыць беларускі тэатр, які потым стаў звацца «Тэатр Ігната Буйніцкага».

У 1911 г. у касцёле св. Рафаіла, што ля зялёнага маста, А. Пашкевіч пабралася шлюбам са Сцяпанам Кайрысам, літоўскім грамадскім дзеячам, сацыял-дэмакратам, сыгнатарам абвешчання незалежнасці Літвы 1918 г. Змена прозвішча дазволіла Цётцы вярнуцца ў Вільню, жыла яна тады ў раёне Зверынцу (Žvėrynas) разам з мужам, на вуліцы Сасновай, 11 (зараз Pušų g., 11). Зрэшты, па сёння існуюць здагадкі, што брак паміж Кайрысам і Цёткай быў чыста фармальны. Сяброўка паэткі Паўліна Мядзёлка піша: «У мяне склалася ўражаньне, што Цётка зьяўляецца хутчэй кватаранткай, чым гаспадыняй у сваім доме. Яна займала асобны пакой, вельмі прасьценька абсталяваны... Прымала яна... толькі

²⁷ Кайрыс, С. З маіх успамінаў пра Цётку // Конадні. 1954. № 2. С. 68–78. Перадрук: На суд гісторыі: успаміны, дыялогі / уклад., прадм. і звесткі пра аўтараў Б.І. Сачанкі; тэкстал. падрыхт. С.Б. Сачанкі. Мінск: Мастацкая літаратура, 1994.

²⁸ Арабей, Л.Л. Стану песняй...: жыццё і творчасць Цёткі: дакументальная аповесць. Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. С. 87.

²⁹ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. С. 73.



Ілюстрацыя 4. Касцёл св. Рафаіла.
Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

вала Цётка, калі ён паранены трапіў туды ў 1914 г. «Тут працавала міласэрнаю сястрою й клала мне пад падушкі “Нашу Ніву” нябожчыца Цётка, наша незабытная песнярка й рэвалюцыянэрка Алаіза Пашкевічанка»³².

Калі Вільня апынулася пад нямецкай акупацыяй, грамадская дзейнасць Цёткі толькі яшчэ больш актывізавалася. Яна імкнулася стварыць новыя магчымасці ў справе асветы беларускіх дзяцей, таму ў гэты перыяд з’яўляюцца падручнікі «Лемантар», «Гасцінец для малых дзяцей», «Першае чытанне для дзетак беларусаў». Паэтка прымала ўдзел у арганізацыі рабочага клуба ў Вільні, дзе гуртаваліся сілы Беларусі і Літвы, выступалі аратары з агітацыйнымі прамовамі. У 1915 г. пры яе непасрэдным удзеле былі адчыненыя пяць беларускіх пачатковых школаў і настаўніцкія курсы³³. У 1916 г. пасля паведамлення пра смяротную хваробу бацькі яна выехала ў Стары Двор, але так і не паспела развітацца з ім. Тыф,

ў гэтым пакоі... Здавалася, што Цётка з мужам жылі кожны сваім асобным жыццём...»³⁰. Цікава тады, да каго адносіцца фраза Цёткі: «...Запраўднае каханьне – зьмест і асалода жыцця!»³¹ Дакладна пра гэта, магчыма, мы ніколі не даведаемся.

1911–1914 гг. праходзяць для Цёткі ў культурна-асветніцкай дзейнасці, летам гастралюе разам с тэатрам. У 1913 г. у Менску займаецца з рэдакцыяй знакамітага моладзевага часопіса «Лучынка». Падчас вайны Цётка пайшла працаваць міласэрнай сястрой у ваенным шпіталі па вуліцы Ковенскай, 7 (Kauno g., 7), дзе зараз знаходзіцца шпіталь імя М. Марцінкевічуса (M. Marcinkevičiaus ligonine). Дапамагала раненым на полі бою, а пасля была пераведзена ў тыфозны барак. Максім Гарэцкі ўспамінае, як яго выходжвала

³⁰ Тамсама. С. 74.

³¹ Вітан-Дубейкаўская, Ю.М. *Cor ardens: успаміны пра Цётку – Алаізу Пашкевічанку-Кайрыс*. С. 6–23.

³² Луцкевіч, Л. *Вандроўкі па Вільні*. С. 73.

³³ Тамсама. С. 74.

ад якога яна ўсіх ратавала, не абмінуў і яе саму: праз месяц, ва ўзросце 39 гадоў, яна памерла. Пахаваная ў Старым Двары пад Лідай.

Я ўзгадала толькі самыя асноўныя мясціны, але з яе дзейнасцю непасрэдна звязаны і іншыя. Напрыклад, усе тры месцы рэдакцый газеты «Наша Ніва» (Pylimo g., 5; Pylimo g., 51; Vilniaus g., 33), бо Цётка актыўна з ёй супрацоўнічала. Акрамя гэтага, на

вуліцы Літарату (Literatų g.) на знешніх сценах дамоў сярод іншых літаратараў Вільні месціцца партрэт Цёткі. Геаграфія яе жыцця і філасофія грамадскай дзейнасці даюць падставу нават для стварэння культурнага маршрута, якія аб'яднае Гарадзеншчыну, Вільню, Пецярбург, Львоў, Закапанэ, Кракаў, Менск. Да таго ж вызваленне беларускага народа для яе ніколі не адхіляла вызваленне літоўскага, габрэйскага, польскага, рускага, украінскага, якіх прытуліла Вільня.



Ілюстрацыя 5. Шпіталь імя М. Марцінкевічуса.

Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

Частка 2. Зоська Верас

Наступная частка гіда прысвечана Зосьцы Верас (сапраўднае імя Людвіка Сівіцкая-Войцік). Нарадзілася 30 верасня 1892 г. у мястэчку Меджыбут ва Украіне, аднак бацькі былі з Гарадзеншчыны. Дома размаўлялі па-польску. Зрэшты, дзед па матчынай лініі Антон Сівіцкі добра ведаў беларускую мову і карыстаўся ёй у гутарках з сялянамі, а самаўсведамляў сабе як «ліцвін», і гэта, магчыма, паўплывала на жаданне ўнучкі вярнуцца да сваіх каранёў³⁴.

Віленскаму перыяду Людвікі папярднічае кіеўскі, гарадзенскі і менскі. У Кіеве яна вучылася ў гандлёвай школе, вучаніцы якой выдавалі часопіс «Подснежник», дзе з'явіліся першыя літаратурныя



Ілюстрацыя 6.
Зоська Верас.

³⁴ Войцік, Г. Зоська Верас. Сэрыя «Партрэты Віленчукоў». Вільня: Выдавецтва беларусаў Літвы «Рунь», 2002. С. 3.

практыкаванні будучай пісьменніцы. Пасля смерці бацькі ў 1908 г. Людвіка вяртаецца ў Гародню і працягвае навучанне ў прыватнай гімназіі. І ўжо тут далучаецца да беларускага руху і ўдзельнічае ў працы Гарадзенскага гуртка беларускай моладзі ў якасці бібліятэкаркі. Гурткоўцы ладзілі вечарыны, ставілі п'есы на беларускай мове і паказвалі іх сялянам, каб тыя вучыліся яе не цурацца. Людвіка выпісвала для гуртка «Нашу Ніву», ліставалася з Іванам Луцкевічам, Вацлавам Ластоўскім, Аляксандрам Уласавым, сама пісала вершы ў газету. Пасля заканчэння гімназіі ў 1912 г. яна прайшла садоўніцка-агародніцка-пчалярскія курсы. Першая сусветная вайна вымусіла яе разам з маці паехаць у Менск. Тут яна апынулася ў самай гушчы беларускага жыцця. Працавала ў камітэце Таварыства помачы ахвярам вайны, загадвала сталоўкай «Беларуская хатка», якая адначасова была клубам беларускай інтэлігенцыі. У Менску Людвіка пазнаёмілася з многімі беларускімі дзеячамі: паэтам Змітраком Бядулем і ягонымі сёстрамі, з празаікам Ядвігіным Ш. (А. Лявіцкім) і ягонай дачкой Вандай, з Уладзіславам Галубком, Аркадзем Смолічам, Усеваладам Фальскім і Максімам Багдановічам³⁵.

У 1917 г. была сакратаркай Вялікай беларускай рады, а пасля – адной з сьгнатарак абвешчання незалежнай Беларусі. У 1918 г. вярнулася на радзіму ў Саколышчыну, пакінуўшы там свайго каханага Фабіяна Шантыра, якога арыштавалі, а ў 1920 г. расстралялі бальшавікі. У 1919 г. у Людвікі нарадзіўся сын, які так і

не ўбачыў свайго бацькі. Да 1922 г. пісьменніца разам з маці і сынам жыла ў фальварку дзеда ў Альхоўніках, а пасля яго смерці вымушана была прадаць дом і пераехаць у Вільню³⁶.

Прыехаўшы ў Вільню, Л. Сівіцкая ўсталявалася з маці і сынам на кватэры і пачала шукаць беларусаў і працу. Добра, што яшчэ да вайны яна пазнаёмілася з многімі беларускімі віленчукамі: С. Станкевічам, А. Уласавым, В. Ластоўскім, І. Луцкевічам, С. Рак-Міхай-

Ілюстрацыя 7. Дом на Віленскай, 37.
Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

лоўскім і інш. Пазней яна ўспамінае сваю размову наконт працы: «С. Рак-Міхайлоўскі, пагаварыўшы з А. Луцкевічам, кажа мне: “Вось што, панічка, мы

³⁵ Войцік, Г. Зоська Верас. С. 5.

³⁶ Тамсама. С. 6.

прапануем вам заняць мейсца адміністратара ў рэдакцыі грамадаўскіх газэт. Згодзіцеся?» – “Згадзіцца то я магу, але ці дам рады? Я ж з такімі справамі ніколі дачынення ня мела”. Рак-Міхайлоўскі аж падскочыў: “А ў Менску вы да кожнай работы загадзя былі падрыхтаваны, ці што? А калі што трэба будзе напачатку – паможам”. – «Ну калі так, то добра»³⁷. Таму наш першы прыпынак на вуліцы Віленскай, 37 (Vilniaus g., 37), дзе і знаходзілася рэдакцыя³⁸. Першае знаёмства з гэтым месцам добрых уражанняў у Зоські Верас не пакінула. Вось як яна яго апісвала: «Глыбокая брама вядзе на вялікі брукаваны панадворак, налева – даўгі 2-павярховы будынак. На партэры – рад вокан. Амаль на рагу – уваход у сені, з якіх направа – дзьверы ў рэдакцыю. Насамперад – маленькі цёмны перадапкойчык. З яго направа – кухня экспедыцыя, дзе фальцуецца газета. Проста – у самую рэдакцыю... Уражанне страшнае... Не пакой, а нейкая пяхора. Зімна, цёмна, брудна. Адзінае вакно зарасло павуціннем і пылам... Палога шэрая ад бруду, адзіны просты стол, 2 крэслы, вузенькая канцылярская шафа. Вось і всё»³⁹. Першыя часы працы Зосьцы Верас прыходзілася вельмі складана, бо колішні рэдактар М. Шыла пакінуў беспарадак не толькі ў памяшканнях, але і ў дакументах. Письменніцы дапамагаў Сымон Рак-Міхайлоўскі: ён прыслаў да яе вучняў Віленскай Беларускай гімназіі, якія ведалі, як фальцаваць і высылаць газету. Пасля таго як Зоська стала рэдактаркай, колькасць падпісантаў значна павялічылася⁴⁰. У 1924 г. яна выдала «Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік», над якім працавала шмат гадоў. Гэта быў першы слоўнік на беларускай мове, прысвечаны раслінам, які нават па сёння застаецца бібліяграфічнай рэдкасцю. Навуковую вартасць падкрэслівае тое, што адзін асобнік знаходзіцца ў Нью-Ёрскай нацыянальнай бібліятэцы і што слоўнік Зоські Верас цалкам увайшоў у батанічны слоўнік Кісялёва⁴¹.

Новы рэдактар газет Антон Войцік апекаваў палітычных вязняў і разам з Зоськай Верас дасылаў ім кнігі і газеты. Сярод іншых вылучаецца эпізод з Міхасём Машарам, для якога яна сваім коштам выдала маленькі зборнік яго вершаў «Малюнкi». Але А. Войцік неўзабаве хутка сам апынуўся ў турме на Лукішках, бо польскім уладам не спадабаўся змест новай газеты «Сялянская праўда». Напэўна, у гэты час пачалася іх з Зоськай гісторыя кахання, бо акрамя яе больш ніхто не меў магчымасці яму дапамагаць. У 1926 г. яны пажаніліся падчас умоўнай свабоды, а калі менш чым праз год яго адпусцілі, у іх ужо нарадзілася дачка. Яны пераехалі ў раён Чыгуначнай калёніі (зараз Павільніс), аднак дакладны адрас

³⁷ Верас, З. Я помню ўсё. Успаміны, лісты / укладанне, прадмова, каментар М. Скоблы. Гародня, 2013. С. 69.

³⁸ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. С. 127.

³⁹ Верас, З. Я помню ўсё. Успаміны, лісты. С. 70.

⁴⁰ Тамсама. С. 72.

⁴¹ Тамсама. С. 73.

пакуль невядомы⁴². У тым жа годзе яна пачала разам са Станіславам Станкевічам выдаваць штогод беларускі адрыўны каляндар, дзякуючы якому роднае слова трапляла ў кожную сялянскую хату.

У 1927 г. выходзіць першы нумар часопіса для дзяцей «Заранка», які рэдагаваўся Зоськай Верас на працягу трох гадоў і ў тым жа будынку па Віленскай, 37, дзе працавала пісьменніца⁴³. Апаবাদанні ў часопісе заклікалі любіць і шанаваць прыроду, заахвочвалі клапаціцца пра звяроў і птушак, берагчы традыцыі. Часопіс падабаўся вясковым дзецям, якія дасылалі ў рэдакцыю свае апаবাদанні і лісты. Але, на жаль, нястача грошай прымусіла спыніць выданне «Заранкі». Праз некаторы час «Заранку» замянілі «Пралескі», але і гэта працягнулася нядоўга. На знешняй сцяне будынка заўважым мемарыяльную шыльду Браніславу Тарашкевічу, які таксама жыў і працаваў тут. Спадзяюся, што калі-небудзь памяць

пра Зоську Верас у сувязі з гэтым месцам таксама будзе ўшанаваная.

Рухаемся далей па вуліцы Віленскай да дома пад нумарам 41 (Vilnius g., 41), які таксама прытуліў беларускі нацыянальны рух⁴⁴. Гэта помнік эпохі рэнесансу і барока, былы Малы палац Радзівілаў у Вільні. Зараз тут размяшчаецца Літоўскі музей тэатра і кіно. У 1920-я гг. тут быў Беларускі каапера-



Ілюстрацыя 8. Дом на Віленскай, 41.

Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

ратыўны банк, жыў з сям'ёй Антон Луцкевіч, знаходзілася рэдакцыя часопіса «Саха» і адзін год – ужо ўзгаданай «Заранкі». У гэты час Людвіка арганізавала ў Вільні Беларускае кааператыўнае таварыства «Пчала» і пачала выдаваць часопіс «Беларуская борць», адміністрацыя і рэдакцыя месціліся ў тым жа будынку. Часопіс быў прысвечаны пчалярству, агародніцтву, праз яго адбываўся абмен інфармацыяй і досведам паміж польскімі і ўкраінскімі пчалярамі. Зоська Верас публікавала і свае артыкулы, вяла пошту чытачоў і адказвала на іх пытанні⁴⁵. Акрамя гэтага, менавіта тут некаторы час размяшчалася рэдакцыя газеты «Жа-ноцкая справа», у якой Л. Сівіцкая-Войцік вяла калонку (падрабязней пра гэта пагаворым у наступнай частцы).

⁴² Тамсама. С. 75.

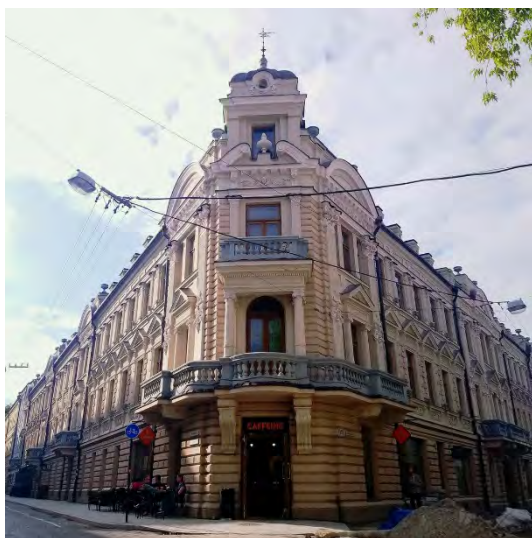
⁴³ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. С. 128.

⁴⁴ Тамсама. С. 128.

⁴⁵ Войцік, Г. Зоська Верас. С. 12.

З 1930 па 1932 г. адміністрацыя таварыства «Пчала», рэдакцыя «Беларускай борці» і Беларускі кааператыўны банк пераехалі на вуліцу Ісландскую, 1 (Islandijos g., 1). Пачынаючы з 1933 г. і да самай вайны яны знаходзіліся ў доме, дзе калісьці жыў і памёр Уладзіслаў Сыракомля, на вуліцы Барбары Радзівілл, 3 (Barboros Radvilaites g., 3)⁴⁶.

У гэты час большасць арганізацый беларускага руху былі ліквідаваныя. Працы не было, і Зоська Верас з мужам вымушаны былі прадаць сваю хату. За гэтыя грошы яны купілі зямлю ў лесе ў Ніжніх Панарах (літ.



Ілюстрацыя 9. Дом на Ісландскай, 1.
Крыніца: прыватны архіў аўтаркі.

Žemieji Paneriai), дзе Антон з некалькімі рабочымі пабудаваў глінабітную хату. З прыходам Чырвонай Арміі Зоська Верас і Антон Войцік спынілі сваю актыўную дзейнасць. Яны займаліся садам, культывавалі лекарскія расліны. У 1945 г. бяследна знік сын Зоські – Антон Шантыр, а у 1948 г. раптоўна памёр Антон Войцік. У жыцці пачаліся гады самоты і ізаляванасці. У 1956 г. Антон Шантыр нечакана вярнуўся дамоў са сталінскіх лагераў: 10 гадоў ён не мог ліставацца з маці⁴⁷.

Новы і больш пазітыўны перыяд жыцця Зоські Верас пачынаецца з 1961 г., калі яе «адкрыў» даследчык Арсень Ліс. Зоська потым казала, што ён абудзіў яе з летаргічнага сну. Пасля гэтага нечаканага адкрыцця ў дом Зоські ў Панарах, які празвалі «Лясной хаткай», нібы пілігрымы, пацягнуліся госці з усіх куткоў Беларусі. Письменнікі, мастакі, вучоныя, студэнты, школьнікі. Фенаменальная памяць была сапраўдным скарбам для тых, хто цікавіўся падзеямі і імёнамі беларускага жыцця першай паловы ХХ ст. І расказвала яна свабодна, вобразна і са шматлікімі дэталямі, больш за тое, нават валодала архіўнымі матэрыяламі. За год атрымлівала 600–700 лістоў і на ўсе адказвала. Нягледзячы на ўзрост, Зоська Верас, апрача лістоў, пісала ўспаміны, фрагменты якіх друкаваліся ў розных часопісах і газетах Беларусі. У 1982 г. стараннямі яе родных, блізкіх, сяброў па пяру была прынята ў Саюз пісьменнікаў СССР. У 1985 г. выдавецтва «Юнацтва» выпусціла маленькі зборнічак Зоські Верас «Каласкі». Разам са сваёй сяброўкай Надзеяй Шнаркевіч

⁴⁶ Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. С. 130.

⁴⁷ Войцік, Г. Зоська Верас. С. 18.

збірала матэрыялы аб Віленскай Беларускай гімназіі – першая спроба захаваць гісторыю славацкай навучальнай установы, з якой потым паўстаў альбом ВБГ⁴⁸.

У «Лясной хатцы» ўзнікла ідэя стварэння беларускай арганізацыі ў Літве «Сябрына», якая потым пераўтварылася ў сучаснае Беларускае таварыства ў Літве. У канцы 1980-х Зоська Верас нарэшце адчула прызнанне: ёй прысвячалі вершы, малявалі партрэты, здымалі фільмы. Апошнія гады жыцця стан пісьменніцы значна пагоршыўся і дачка забрала яе ў кватэру. У 1990 г. «Лясная хатка» згарэла разам з мноствам матэрыялаў. Так і не даведаўшыся пра гэта, у 1991 г. Зоська Верас памёрла. Пахаваная на могілках у Панарах, побач з магіламі маці, мужа і сына⁴⁹. У 2013 г. у кніжнай серыі «Гарадзенская Бібліятэка» выйшла кніга «Зоська Верас. Я помню ўсё», дзе надрукаваны яе ўспаміны, прыватная карэспандэнцыя, фотаздымкі.

Частка 3. Аб'яднанне беларускіх жанчын імя Алаізы Пашкевіч і часопіс «Жаноцкая справа»

Трэцяя частка хоць і не наўпрост, але звязвае постаці, пра якія мы казалі ў першай і другой частках. Размова пойдзе пра Аб'яднанне беларускіх жанчын імя Алаізы Пашкевіч, якое ў сакавіку – верасні 1931 г. выдавала часопіс «Жаноцкая справа». І як ужо было ўзгадана, рэдактаркамі гэтага часопіса былі Надзея Шнаркевіч і Зоська Верас. На наш погляд, у межах тэмы гэта важна закрануць дадзеную тэму, паколькі гэтая арганізацыя і часопіс сталі першай амаль што адзінай актыўнай праявай несавецкага беларускага жаночага руху ў міжваенны перыяд у Заходняй Беларусі⁵⁰.

У 1920-я гг. у Заходняй Беларусі не існавала аніводнай беларускай жаночай арганізацыі, хаця ў нацыянальны рух былі заангажаваныя жонкі многіх актывістаў дзеячаў. У 1931 г. у Вільні ўтварылася Аб'яднанне беларускіх жанчын імя А. Пашкевіч, лідаркамі якога сталі Надзея Шнаркевіч і Антаніна Астроўская. А ў пачатку сакавіка арганізацыя адкрыла выпуск мясячніка «Жаноцкая справа», першага несавецкага беларускага жаночага выдання⁵¹.

Змест газеты быў у першую чаргу культурна-асветніцкі, а большасць артыкулаў прысвячалася вядзенню гаспадаркі, выхаванню дзяцей і неабходнасці ліквідацыі непісьменнасці сярод беларускіх жанчын. Акрамя таго, мэтай было фарміраванне нацыянальнай ідэнтычнасці, і аб гэтым сведчыць артыкул

⁴⁸ Тамсама. С. 20.

⁴⁹ Войцкі, Г. Зоська Верас. С. 130.

⁵⁰ Горны, А.С. Часопіс «Жаноцкая справа» ў сістэме перыядычных выданняў «Цэнтрсаюза» ў Заходняй Беларусі (сакавік – верасень 1931 г.): актуальныя праблемы гістарычнай навукі і адукацыі: зб. навук. арт. / пад рэд. С.В. Марозавай. Гродна, 2014. С. 283.

⁵¹ Тамсама. С. 284.

пра Цётку, якая размаўляла па-тутэйшаму і самавызначалася як беларуска. Публікавалася вялікая колькасць матэрыялаў, якія ўсхвалялі прыгажосць беларускага фальклору і матэрыяльнай культуры. Яны суправаджаліся рэкламай нацыянальнай вопраткі і ўзораў, а платным падпісчыцам было абяцана нават высласць бясплатную выкрайку ў натуральную велічыню. Такім чынам, выкарыстоўваліся тактыкі пабудовы нацыі ў традыцыях еўрапейскага рамантычнага нацыяналізму⁵².

Жанчына станавілася адказнай не толькі за паўсядзённы побыт як за фізічны дабрабыт народа, але і за адукаванасць і нацыянальнае самавызначэнне будучага пакалення. Часопіс заклікае жанчын не толькі самім размаўляць і чытаць па-беларуску, але вучыць сваіх дзяцей. «Барацьба з непісьменнасцю жанчын была цесна звязана з ужо вядомай ідэяй патрыятычнага выхавання дзяцей – цёмная, “няразвітая” кабета, паводле “Жаночкай справы”, наўрад ці зможа выгадаваць нацыянальна свядомага і культурнага чалавека»⁵³. Такім чынам, прыватная сфера выхавання дзяцей становіцца месцам рэалізацыі палітычных дзеянняў – праява, якую называюць «бітвай ля калыскі»⁵⁴.

Некаторыя публікацыі, аднак, магчыма без сумневаў назваць хаця б прафемінісцкімі. Напрыклад, прапанова не толькі ўдзельнічаць у галасаванні, але і вылучаць сваю кандыдатуру ў мясцовыя, гарадскія ўлады, каб абараняць там беларускія і чыста жаночыя справы⁵⁵. Акрамя гэтага можна там убачыць



Ілюстрацыя 10. Першы нумар часопіса «Жаночкая справа».

⁵² Гапава, А. Нацыя «паміж» і ў мары аб сваіх жанчынах // *Over the Wall (After the Fall: Post-Communist-Cultures Through the East-West Gaze)*. USA: Indiana University Press, 2004. С. 118.

⁵³ Горны, А.С. Часопіс «Жаночкая справа» ў сістэме перыядычных выданняў «Цэнтра-юза» ў Заходняй Беларусі (сакавік – верасень 1931 г.). С. 286.

⁵⁴ Гапава, А., 2004. С. 119.

⁵⁵ Горны, А.С. Часопіс «Жаночкая справа» ў сістэме перыядычных выданняў «Цэнтра-юза» ў Заходняй Беларусі (сакавік – верасень 1931 г.). С. 287.

сведкі пра падзеі ў заходнім фемінісцкім свеце і міжнародны жаночы рух, а таксама пра беларускае нацыянальнае адраджэнне. Актывісткі аб'яднання адкрывалі беларускія гурткі, ставілі спектаклі, пісалі вершы для дзяцей на беларускай мове. Гэта прадугледжвала інтэграцыю ў беларускі нацыянальны рух, паколькі дазваляла ім далучацца да фармальнай палітыкі і наблізіцца да выйсця з пазіцыі прыгнечаных.

Крытыка аб'яднання палягае, па-першае, на тым факце, што фінансаванне дзейнасці зыходзіла з боку так званага Цэнтрсаюза. Ён быў вядомы пад назвай «група Луцкевіча – Астроўскага» і ўключаў вядомых беларускіх дзеячаў, якія ў сваю чаргу імкнуліся дамагчыся саступак для беларускага народа з боку польскіх уладаў. Гэтыя дзеячы былі іх мужамі, што падкрэслівае палітычную ангажаванасць арганізацыі і часопіса. Па-другое, іх дзейнасць далёка ад вузкай культурнай працы не заходзіла і часам не адпавядала мэтавай аўдыторыі сялянак. Інакш кажучы, месца для жаночай эмансipaцыі там так і не знайшлося, бо матэрыялы ўяўлялі парады для гаспадынь і маці, а не артыкуляцыю гендарных праблем⁵⁶. Як піша сп. Гапава, жанчынам, у гэтым кантэксте, была адведзена дастаткова традыцыйная роля служэння мужчынскім нацыянальным аб'яднанням. То бок, эмансipaцыя зводзілася да мабілізацыі ў нацыянальны праект.

З крытыкай зместу часопіса і дзейнасці аб'яднання з фемінісцкага пункту гледжання цяжка не пагадзіцца. Яны не толькі фінансаваліся беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі, але і знаходзіліся ў тым жа самым будынку па адрасе «Віленская, 41» (Vilniaus g., 41). Дом гэты нам ужо вядомы з мінулай часткі. На самрэч, там знаходзіўся і Беларускі кааператыўны банк, і таварыства «Пчала» і інш. Таму, безумоўна, несавецкі гендарны праект міжваеннага перыяду быў не толькі ідэйна і фінансава інтэграваным у нацыянальны, але і літаральна знаходзіўся за сцяной. Першыя два нумары выйшлі тут, а надрукаваліся ў друкарні Левіна, якая нарадзіла агромністую колькасць іншых беларускамоўных публікацый і зараз знаходзіцца на вуліцы Нямецкай, 33 (Vokiečių g., 33). Два апошнія нумары газеты рэдагаваліся па адрасе «Карльсбадская, 33», зараз гэтая вуліца завецца Пакрашчэ (Pakraščio g.), але дакладны дом пакуль што невядомы. Выдадзены былі ў друкарні Дваржэца, сучаснае месцазнаходжанне – на Нямецкай, 22 (Vokiečių g., 22)⁵⁷.

Нягледзячы на тое што Аб'яднанне беларускіх жанчын імя Алаізы Пашкевіч і часопіс «Жаноцкая справа» як першая спроба эмансipaцыі вельмі хутка затухлі, яны застаюцца цікавай праявай несавецкага беларускага жаночага руху.

⁵⁶ Горны, А.С. Часопіс «Жаноцкая справа»... С. 289.

⁵⁷ Часопіс «Жаноцкая справа». № 3 / пад рэд. Н. Шнаркевіч. Вільня: Друкарня Дваржэца, 1931.

Заканчэнне

У самым сэрцы Вільні знаходзіцца архітэктурная спадчына, якая нагадвае, што ў пачатку XX ст. тут працавалі, шпацыравалі, агітавалі, змагаліся, кахалі, сумавалі Алаіза Пашкевіч, а потым і Людвіка Сівіцкая. Я памятаю здзіўленыя вочы маёй сяброўкі ў кавярні на Ісландскай, 1, калі я сказала ёй, што тут калісьці працавала Зоська Верас, творчасць якой яна ведала са школьнай праграмы. Але ж гэта не адзінае месца, як мы маглі ўпэўніцца, і ёсць яшчэ шмат іншых дзеячак, пісьменніц, педагагінь, паэтак, як Наталля Арсеннева, Алена Сакалова-Лекант, Паўліна Мядзёлка, Палуга Бадунова, Эліза Ажэшка, Надзея Шнаркевіч, Антаніна Астроўская, Ганна Ластоўская, Юлія Вітан-Дубейкаўская і г.д. Кожнай з іх ёсць што нам расказаць, пра кожную з іх памятае Вільня. Я шчыра спадзяюся, што гісторыі гэтага гіда спадабаюцца чытачам і чытачкам і падзеі стагадовай даўніны стануць сапраўдным натхненнем на творчасць.

Спіс крыніцаў і літаратуры

- Арабей, Л.Л. Стану песняй...: жыццё і творчасць Цёткі: дакументальная аповесць. Выд. 2-е, дапоўненае, дапрацаванае. Мінск: Мастацкая літаратура, 1990. 270 с.
- Арабей, Л.Л. Цётка (Алаіза Пашкевіч). Мінск, 1956. 115 с.
- Атаманчык, К. Беларускія старонкі Вільні. Вільня, 2012. 141 с.
- Афіцыйны сайт Літоўскай рэспубліканскай псіхіятрычнай бальніцы [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.rvpl.lt/index.php/en/about-us>> Дата доступу: 5 сакавіка 2017, 18:35.
- Афіцыйны сайт Vaidilos teatras A. Jakšto gatvės 9 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.jaksto9.lt/apie-mus>> Дата доступу: 5 сакавіка 2017, 18:35.
- Батура, Ю. Гендарная рэпрэзентацыя ў гідах па беларускай Вільні: курсавая праца. Вільня, 2017.
- Верас, З. Я помню ўсё. Успаміны, лісты / укладанне, прадмова, каментар М. Скоблы. Гародня, 2013. С. 70.
- Вітан-Дубейкаўская, Ю. Cor ardens: успаміны пра Цётку – Алаізу Пашкевічанку-Кайрыс / Ю. Вітан-Дубейкаўская. 3 маіх успамінаў пра Цётку / Стэпонас Кайрыс // На суд гісторыі: успаміны, дыялогі: [зборнік] / укладанне, прадмова і звесткі пра аўтараў Б.І. Сачанкі. Мінск, 1994.
- Войцік, Г. Зоська Верас. Сэрыя «Партрэты Віленчукоў». Вільня: Выдавецтва беларусаў Літвы «Рунь», 2002.
- Гапова, Е. Рэволюцыя і гендерны контракт, или может ли комсомолка отказать комсомольцу? [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://magazines.russ.ru/nz/2008/4/ga28.html>> Дата доступу: 15 сакавіка 2017, 8:30.
- Гапова, Е. Феминизм в постсоветской Беларуси [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://gender-route.org/articles/feminism/feminizm_v_postsovetsoj_belarusi/> Дата доступу: 10 сакавіка 2017, 16:55.
- Горны, А.С. Часопіс «Жаночкая справа» ў сістэме перыядычных выданняў «Цэнтра-саюза» ў Заходняй Беларусі (сакавік – верасень 1931 г.): актуальныя праблемы гіс-

- тарычнай навукі і адукацыі: зб. навук. арт. / пад рэд. С. В. Марозавай. Гродна, 2014. 356 с.
- Гапова, Е. Нацыя «паміж» і ў мары аб сваіх жанчынах // *Over the Wall (After the Fall: Post-Communist-Cultures Through the East-West Gaze)*. USA: Indiana University Press, 2004.
- Кайрыс, С. 3 маіх успамінаў пра Цётку / Стэпонас Кайрыс // *Конадні*. 1954. № 2. С. 68–78. Перадрук: На суд гісторыі: Успаміны, дыялогі / Уклад., прадм. і звесткі пра аўтараў Б.І. Сачанкі; тэкстал. падрыхт. С.Б. Сачанка. Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. С. 12–23, 16–17.
- Коўтун, В. Беларускі знак Цёткі: Да 125-годдзя з дня нараджэння. Часопіс «Наша вера», 2(16)/2001 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.womensheritagetrail.org/>> Дата доступу: 5 сакавіка 2017, 18:35.
- Лапо, А. «Беларуская Вільня», сайт грамадска-культурніцкай кампаніі Беларусі «Будзьма беларусамі!», 2014 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://budzma.by/news/bn-iq48-i-pomidoroff-skyemili-na-trokh.html>> Дата доступу: 18 сакавіка 2017, 19:52.
- Лашкевіч, К. Страчаная Сталіца. Дапаможнік-гід па Вільні, 2009 [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://vilnia.by.com/archives/3622>> Дата доступу: 10 сакавіка 2017, 19:59.
- Луцкевіч, Л. Вандроўкі па Вільні. Вільня: Выдавецтва Таварыства беларускай культуры ў Літве, 1998. 152 с.
- Часопіс «Жаноцкая справа». № 3 / пад рэд. Н. Шнаркевіч. Вільня: Друкарня Дваржэца, 1931.
- National Collaborative for Women's History Sites Official site [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.ncwhs.org/>> Дата доступу: 5 сакавіка 2016, 18:35.
- National Women's studies Association Official site [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.nwsa.org/>> Дата доступу: 5 сакавіка 2017, 18:33.
- Shortliffe, S. Ellen. Gender and (World) Heritage: The Myth of a Gender Neutral Heritage. Master thesis, Brandenburg University of Technology Cottbus, 2008.
- Women Heritage Trail»Official site [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <<http://www.womensheritagetrail.org/>> Дата доступу: 8 сакавіка 2017, 15:37.